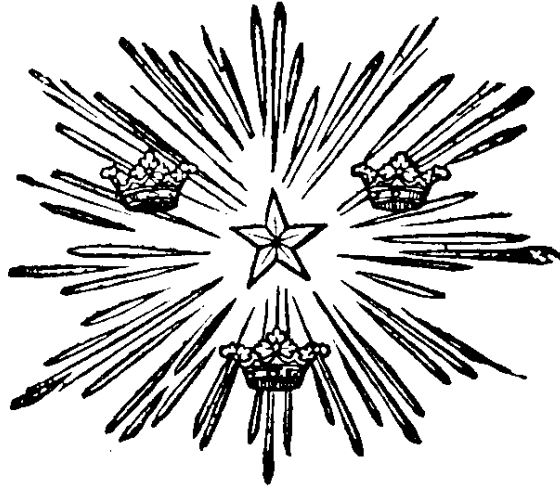

**Den svarta kragspiegeln samt
den strålande stjärnan**
NÅGOT OM UNIFORMSTRADITIONER

Av
Överste VVK Torsten R. Åström
Särtryck ur Tidskrift i Fortifikation, Nr 4, 1971

Den svarta kragpegeln samt den strålande stjärnan

NÅGOT OM UNIFORMSTRADITIONER

Av Överste VVK Torsten R. Åström

Den direkta orsaken till denna uppsats, som utgör en bearbetning av ett föredrag i Väg, och Vattenbyggnadsklubben den 8 februari 1971, är TKA 70008 av 1970.03.05 samt dess omsättande i kårorder inom VVK och därav föranledda frågor från kårofficerare. Det gäller en ändring av Uniformsbestämmelser för Armén mom. 25:26 och bild 25:23 av innebörd att den svarta kragpegeln för ingenjörtrupperna på uniform m/60 även skall gälla för väg- och vattenbyggnadskåren.

Den mera djupliggande bakgrunden är författarens sedan ungdomen nedärvda intresse för historia och tradition, som trots tidens tecken visat sig delas av många andra. I uniformstecknen kommer vi även i kontakt med den svenska teknikhistorien, som kan intressera denna tidskrifts läsare.

Arméns uniformer i äldre tider, kort historik

Uniform (lat. uniformis = likformig) i egentlig mening, d.v.s. enhetlig tjänstedräkt, fanns inte för den svenska armén förrän år 1654, då i samband med konung Carl X Gustafs förmäling sådan fastställdes. Den bestod av jacka med kortbyxor samt grå filthatt med brättet uppfäst över högra ögat. Färgen på jacka och byxor var dock olika för de olika regementena och anpassad till landskapsfärgerna, ex. röd för upplänningar, blå för sörmlänningar, hälsingar och västerbottningar, blå jacka och röda byxor för östgötar. Rytteriet hade enhetlig uniform, s. k. rustning, kyllerrock med harnesk. Carl enhetsuniform genom den blå livrocken för alla (utom Bohusläns dragoner, grön), helt genomförd 1700. De särskilda regementsfärgerna återfanns på slagen, som dock år 1756 överlag utbyttes mot gult. Denna uniformstyp upphävdes 1779 av Gustaf III, s.k. nationella uniformen infördes (jämsides med "den svenska dräkten"). Därefter och under 1800-talets början vidtogs ett flertal förändringar. Först under Oscar I:s regeringstid fick armén en för dåtida fältbruk lämpad klädsel och därefter skedde jämn utveckling, grundad på det befintliga, fram till 1910 då den grå uniformen infördes.

Fortifikationsväsendet och vetenskapen

Den svarta färgen har av ålder i färgsymboliken som lärdomsfärgen och som sådan använts för olika behör och i andra sammanhang. Fortifikationsväsendet utvecklades starkt i vårt land under Gustaf II Adolfs utländska tåg, för utövande av fältbefästningskonst, och topografisk verksamhet m.m., först genom införskrivandet av kunniga utländska ingenjörer, verkmästare och hantverkare sedan även genom utbildning av svenska sådana. Det tog fast form år 1635 då Olof Hansson Örnehufvud till generalkvartermästare över all Fortifikation.

Generalkvartermästaren och sedermera fältmarskalken Erik Dahlberg inrättade 1683

Fortifikationens informationsverk, Sveriges första högre tekniska och militära läroanstalt.

Fortifikationsstaten och dess officerare sålunda genivapnet par préférence och fick på tidigt stadium särmärke på sina uniformer den svarta sammetskragen samt förgyllda knappar med en femuddig strålande stjärna. En författare och forskare på detta område (Ernst Ericsson) håller före såsom sannolikt att redan Erik Dahlberg bar kyllerrock med svart sammetskrage och sådana knappar. I en kritisk granskning tar dock förre armémuseichefen docent Heribert Seitz avstånd från denna teori. Vare därmed hur som helst. Den äldsta kända modellritningen till uniform för fortifikationsofficerare är approberad och fastställd av Kungl. Maj:t den 14 september 1751 (förvarad i Uppsala Universitets bibliotek). Krage, revärer och uppslag är här av svart sammet och de förgyllda knapparna har den strålande femuddiga stjärnan. Den svarta sammeten och stjärnknappen återfanns sedan hos Fortifikationen 1867-1936 och

dess truppförband, Sappörkompaniet, Pontonjärbataljonen, Svea ingenjörbataljon, Fälttelegrafkåren etc.

År 1936 skedde uppdelningen av Fortifikationen i *Fortifikationsförvaltningen, Fortifikationskåren, Ingenjörtrupperna och Signaltrupperna*. Knappen med den strålande stjärnan blev ge10ensam för de tre personalkåren. När författaren blev fänrik i Fortifikationens reserv 1926, hade den mellanblå vapenrocken m/ä alltså svart sammetskrage. År 1930 ändrades den emellertid till mellanblå med samma tyg som uniformen i övrigt.

Väg- och vattenbyggnadskåren

Väg- och Vattenbyggnadskåren (VVK) tillkom genom en Kungl. förordning utfärdad den 22 december 1851 av Oscar I. Denna militärt organiserade kår, vars officerare bestod av högskoleutbildade väg- och vattenbyggnadsingenjörer med viss militär utbildning och lydande under krigslagarna, hade enligt reglementets första paragraf följande ändamål: "Wäg- och Wattenbyggnads Corpsens ändamål är, att tillhandagå Styrelsen för allmänna wäg- och wattenbyggnader i den befattning, som enligt gällande Instruktion Styrelsen tillkommer. Corpsens officerare kunna ock under krig, i händelse af behof, kommenderas till ingenjörstjenstgöring vid Armen".

Kåren hade plats näst efter Ingenjörkåren.

Enligt en uppsats i Kr Vet A handlingar 1949 av CVVK (1934-1946) överste Ernst Lindh, fanns tidigare i VVK arkiv en konstnärligt utförd färgteckning av en officer i kårens första uniform. Det sades att skissen egenhändigt gjorts av Oscar I (Bernadotternas konstnärliga talang!) och som förebild hade den dåtida italienska sjöofficersuniformen. Lärdomstecknet, den svarta sammeten, fanns på krage och ärm uppslag. I VVK arkiv finns alltså skrivelsen från Kongl. Civildepartementet till Chefen för Wäg- och Wattenbyggnads-corpsen Öfversten och Riddaren af Kongl. Swärdsorden A. E. von Sydow med fastställelse av uniform för kåren, undertecknad av statsrådet J. F. Fåhraeus den 27 januari 1852. Skrivelsen refererar till ett memorial av von Sydow den 24 januari 1852 med därvid fogat förslag till uniform (sannolikt bl.a. den ovan angivna, sedermera förkomna ritningen). Ur beskrivningen citeras följande : "För Öfverste, Öfverste Löjtnant och Major:

till parad

.....Mörkblå klädesfrack med dubbla slag och 2ne knapprader, 8 knappar af gillad modell i hvarje rad, nedfällde skjört med swart sidenfoder; ståndkrage och ärmuppslag af swart sammet, på hvarje sida af kragen en dubbel bred guldgalon 4 1/2 tum lång Guld-epauletter med fransar i likhet med de för Kojngl. Flottan fastställde, men å mattorna i stället för gradbeteckning, försedde med anglosachiske bokstäverne W.W.C. af silfver; graden betecknas medelst stjernor fästade å epaulette-tränsarna.....Huggvärja i likhet med Kongl. Flottan, buren i gehäng med tvenne hängremmar....."

Skrivelsen avslutas med ett särskilt avsnitt om knapparna, som berörs senare i denna uppsats. År 1886 infördes i samband med ett antal andra ändringar på armens uniformer den enkelradiga uniformsrocken med nedvikt krage för VVK jämte vissa smärre justeringar i övrigt. Vi återfinner sålunda den svarta färgen (sammeten) både på VVK och Fortifikationens (Ingenjörkårens) uniformer. Det har sitt intresse att konstatera att den svarta sammeten på liknande sätt fanns på Fältläkarstatens uniform m/ä, här tillsammans med rött och på Fältveterinärkårens uniform m/ä, där tillsammans med ljust blått.

När utbildningen av väg- och vattenbyggare upphörde via Högre artilleriläroverket å Marieberg 1869 dröjde det många år med åtgärder för fortsatt rekrytering till VVK. År 1885 utfärdade Kungl Maj:t emellertid nya bestämmelser för inträde i kåren, bl. a. avgångsbetyg från KTHV samt därefter en särskild militärkurs. Denna förlades till Svea ingenjörbataljon och

omfattade sex månader. Kåraspiranterna bar svart kolett med W i silvermetall på axelklaffarna; kamratnamnet blev svarta bockar. Från 1894 förlängdes kursen till sju och en halv månad, fortfarande via Svea ingenjörbataljon, där kåraspiranter nu antogs som volontärer. De bar Fortifikationens mellanblå uniform med W i gult kläde på axelklaffen. Samtidigt härmed infördes reservofficersutbildning vid Fortifikationen. Efter 1917 förekom icke några särskilda aspirantkurser för VVK, utan den vanliga reservofficersutbildningen vid Fortifikationen blev det militära kravet för inträde i VVK.

Uniformer under och efter 1. världskriget

På den modifierade uniformen m. 10123 (med axelklaffar av uniformens tyg) bar Fortifikationens officerare ett F av svart kläde på axelklaffen. VVK-arna bar bokstaven W/m 14 (i silvermetall), varjämte axelklaffarnas fria kanter hade passpoal av svart kläde. På den gråbrungröna uniformen med ståndkrage m/23 fanns samma beteckningar på axelklaffarna, svart F respektive W i silver. Till fältuniformen m/39 utarbetades nya truppslagsemler i brons bl. a. även för VVK. Utöver detta hade VVK-arna svart passpoal kring krage och axelklaffar, samtidigt som officerare i övrigt hade en fyrkantgalon i guldbrons. Då den specialfärgade passpoalen - läkare hade ex. röd och armeingenjörer violett - gav intryck av civilmilitär status, blev den på många håll inom VVK impopulär, särskild bland dem som tjänstgjorde som truppbefäl, och ändring påyrkades. Enligt dåvarande sekreteraren och klubbmästaren Sten Ekelunds förträffliga redogörelse från klubbens sammanträden i 100-årsskriften, diskuterades denna fråga livligt på sammanträdet i oktober 1941 och fyrkantgalon såsom för övriga officerare och reservofficerare påyrkades. En sådan ändring kom även till stånd genom Go 2300 och 2301/1946 och därmed var den svarta färgen för VVK borta för en lång tid.

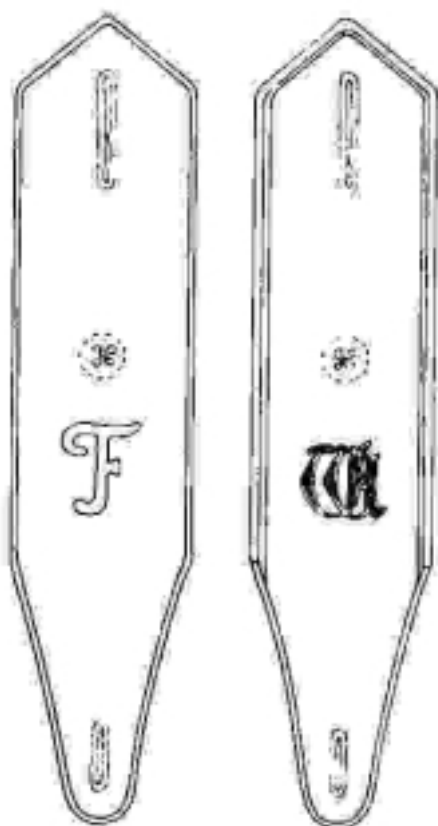

Bild 1 Axelklaffar för officerare vid Fortifikationen och VVK enl. TL A nr 45, 1933.

Den 7 juli 1958 tillsatte CA Arméns uniformsutredning med översten Stig Berggren (sedermera inginsp) som ordförande. I dess betänkande med förslag, som avlämnades den 19 december 1958 och som ledde till den stålgrå uniformen m/60, redogörs närmare för de historiska förloppen på uniformsområdet samt olika färgers och beteckningars traditionella användning. I denna föreslogs bl. a. för Fortifikationskåren svart passpoal runt kragen, för Ingenjörtrupperna svart matta under truppslagstecknet och för Väg- och Vattenbyggnadskåren svart passpoal runt axelklaffarna. Uniformsärendet blev föremål för en omfattande remissbehandling med ett flertal olika förslag till detaljändringar som resultat.

Som ett kuriosum kan härifrån nämnas att dåvarande C Fort framhöll att Fortifikationskåren borde ha ensamrätt till den svarta färgen samt den gamla fortifikationsknappen och Ingenjörtrupperna få annan färg och annan knapp. Så blev emellertid inte förhållandet, utan svart matta (kantfärg) under Fortifikationskårens emblem och svart kragsspegel under Ingenjörtruppernas emblem, samt den femuddiga strålstjärnan i uniformsknapparna för båda (viss mindre variation). Den svarta färgen för VVK kom emellertid bort, sannolikt vid departementets slutliga handläggning av CA :s förslag. Det kan ha sitt intresse anteckna att tre framstående ingenjööfficerare, översten Stig Berggren samt dåvarande överstelöjtnanterna Sten Wåhlin och Gunnar Nordlöf, de båda sistnämnda såsom efter varandra chef för Ast/Utr, hjälpte CA lotsa ärendet i hamn.

Vid eftersitsen till en miloövning i milo I (Syd) i oktober 1963 fördes frågan om emblem, tradition och samhörighet på tal mellan ett antal representanter för fältarbetssidan. Författaren har från denna överläggning som kärt minne en skiss med texten: *svart kragsspegel även under VVK emblemet* och med påtecknat *samråd* av A. Edebäck (C. Fort), Björn Berg (C Ing 2) G. Smedmark (Inginsp.) och G. Ullman (Stabsch ing). En underhandskontakt med Ast/Utr (H. von Schreeb) gav positivt gensvar, men tillrådan att avvakta något. En framställning till CA från CVVK den 12 juli 1967 gav inledningsvis angivet resultat. Cirkeln var sluten.

Stjärnan, strålnippena och de tre kronorna

Den femuddiga stjärnan med strålnippena återfaller på polstjärnan eller nordstjärnan, som tidigt möter i nordisk mytologi och heraldik. Man återfinner den redan på 1300-talet och mera påtagligt under karolinska tiden från Carl XI (H. Seitz 1938). Den är mot mitten av 1700-talet klart utformad som femuddig stjärna med strålnippen.

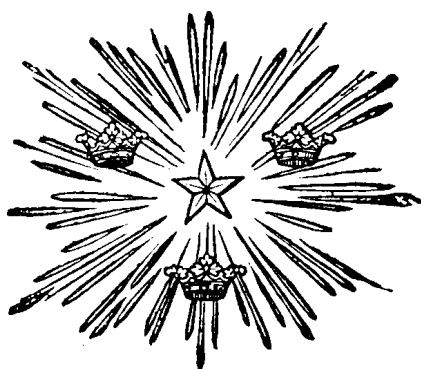

Bild 2 Vinjett på titelblad i Vetenskapsakademiens Handlingar år 1748.

Som ovan nämnts har den sannolikt redan tidigare använts som symbol för Fortifikationens verksamhet av ingenjörsmässig, vetenskaplig verksamhet. Fortifikationens informationsverk

från 1683 får betecknas som vår första teknisk-vetenskapliga utbildning i Sverige. Vetenskapsakademien stiftades 1739. Dess grundregler fastställdes av Fredrik I den 31 mars 1741 och akademien blev Kungl. Dess emblem, en strålande nordstjärna med tre kronor, finns på sigill från samma tid och är sedan 1800-talets början broderat på den svarta sammetskragen till akademiledamöternas frack. En av akademiens sex stiftare var den berömda naturvetenskapsmannen och teknikern Mårten Triewald. Efter studiebesök i England, där han bl. a. studerade Newcomens ångmaskin, byggde han 1726 i Dannemora gruva för länshållningen en "eld- och luftmaskin", Sveriges första ångmaskin) på Tekniska Museet i Stockholm. År 1735 blev Triewald kapten mechanicus vid Fortifikationsstaten. De nära förbindelserna mellan Fortifikationen och Vetenskapsakademien torde vara en av förklaringarna till den gemensamma symbolen, den strålande nordstjärnan, som återfinns både på Fortifikationens uniformsknapp m/1751 och i Vetenskapsakademiens emblem. En sabel m/778 för officer vid Fortifikationen påträffades via en reparation av Karlbergs slott i trossbotten till ett vindsutrymme i östra kadettflygeln i början av 1950-talet. Den yttre sidobygelns bas är smyckad med ett emblem i relief, bestående av en femuddig stjärna, vars strålar belagts med tre kronor (H. Seitz 1953). Detta emblem är identiskt med det som Vetenskapsakademien använde som vinjett i sina äldre publikationer och som sedan 1742 ingick i akademiens sigill. Fredrik 1 instiftade 1748 Nordstjärneorden för hedrande av dem *"vilka genom synnerligt snille, lärda och nyttige arbeten, nye och fördelaktige inrättningar eller andra särdeles förtjänster gjort sig därtill värdige"*. Detta blev det klara dokumentariska belägget för att den femuddiga stjärnan blivit en intellektets symbol under frihetstiden, men den hade gamla traditioner och var ett arv från stormaktstiden.

Den i fortifikatoriska sammanhang och som kartografiskt tecken tidigt förekommande stjärnskansen eller femskansen har genom sin femuddighet påtaglig likhet med Nordstjärnan. Några författare (H. J. S. Kleberg och F. Wernstedt, Tidskrift för Fortifikation 1928) har velat härleda fortifikationsstjärnans ursprung till denna stjärnskans, men det anser inte docenten Seitz (1938) hållbart. Han finner det vara en lycklig tillfällighet att den gamla stjärnskansens form kan igenkännas även i vetandets och vishetens strålande stjärna. Förslagsställaren till inrättandet av VVK, tillika dess förste chef A. E. von Sydow, var ledamot av Kungl Vetenskapsakademien och det ger nog förklaringen till likheten i emblem för VVK och Vet A. 1 här tidigare omnämna skrivelse från Civildepartementet den 27 januari 1852 heter det : *"Tillika har Kongl. Majt. hvad angår de tvänne särskilda alternativen för knapparne, som å de insända, nu i Nåder gillade och härhos återföljande ritningar på ifrågavarande uniform finnas upptagne, behagat i Nåder gilla det första alternativet, enligt hwilket knapparne komma att vara försedde med en stjerna i midten, omgifven av tre kronor. Hwilket allt jag, på Nådig befallning, härmed få herr Öfversten meddela. Stockholm den....."*

Detta innebär bl. a. också att uniformsknappen för Väg- och Vattenbyggnadskåren som i Uni A betecknas såsom m/1886 i stället borde anges som m/1852. De tre uniformknapparna, som nu jämte den svarta färgen binder de tre personalkårens samman med historiens och traditionens bana, återfinns på efterföljande bild.

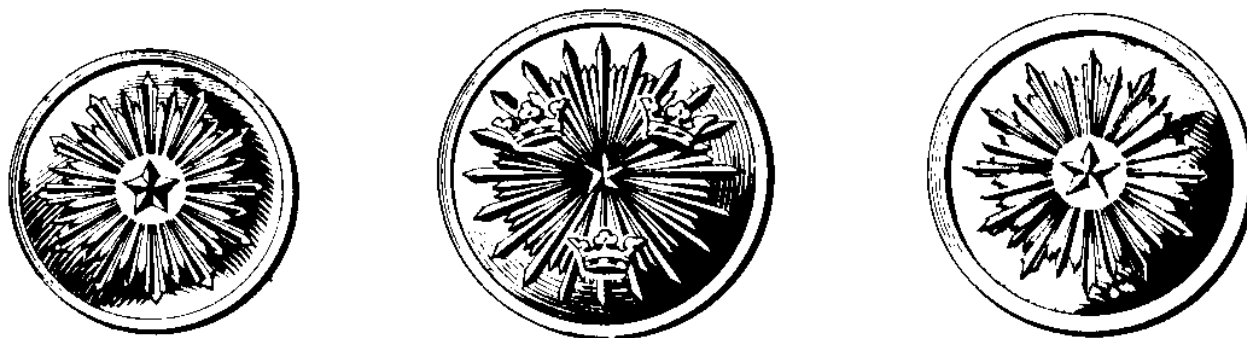

Bild 3. Knappar för Fortifikationskåren, Väg- o. Vattenbyggnadskåren, Ingenjörtrupperna.

Låt oss icke betrakta detta som knappologi, utan ödmjukt försöka fortsätta vårt gemensamma värv till försvarets gagn i tecknet av vetandets och vishetens strålande stjärna.

Torsten R. Aström

LITTERATUR

Kungl. Wäg- och Wattenbvgnads Corpsens avgående och inkommande handlingar - 1852. VVK arkiv, Stockholm.

Sammanfattning af uppgifter rörande Kungl. Väg- och Vattenbyggnadskåren Fr. Wijnbladh, B. Stafsing. Stockholm 1907.

Kungl. Fortifikationens Historia, 1719-1811, IV:I. Ernst Ericsson och Gustaf Rabe, Stockholm 1930.

Olof Hansson Örnehufvud och det svenska fortifikationsväsendet. Till 300 - årsminnet 1635-1935. Ernst Ericsson. Uppsala 1935.

Särtryck ur Nordiska Museets och Skansens årsbok Fataburen. Nordstjärnan, symbol för fosterland och snille. Heribert Seitz. Stockholm 1938.

Kungl. Krigsvetenskaps-akademiens handlingar och tidskrift 153. årgången, 8:e häftet. Väg- och Vattenbyggnadskåren. Ernst Lindh. Stockholm 1949.

Kungl. Fortifikationens Historia 1811 -1900 V:I. P. H. Enger. Filipstad 1951.

Meddelande XIV. Kungl. Armémuseum. Fortifikationens första officerssabel. Heribert Seitz. Stockholm 1953.

Arméns uniformsutredning 1958. Krigsarkivet., Stockholm.